

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITY KARLOVY
V PRAZE

Mgr. Jan Bičovský, Ph.D.

Ústav srovnávací jazykovědy

Etymologie a rekonstrukce prajazyka

***den vědy (2013)**

ETYMOLOGIE ŽIJE!

- ♥ potřeby a otázky, které vedly ke vzniku etymologie jako vědecké disciplíny jsou stále přítomné
étimos „pravý“ (nikoli „původní“)
intuice silnější než všechny lingvistické poznatky:
magie slova (uřknutí, zakřiknutí, přivolání atd.), „pravá jména“ atd.
- ♥ vědecká etymologie naneštěstí poskytuje posvěcení „vědou“
tezím, které nejsou o mnoho rafinovanější než před dvěma tisíci lety
- ♥ trvá představa, že etymologií lze cosi dokázat o povaze světa
a pokud možno si odreagovat národní mindráček...

Etymologie a historická jazykověda rukojmím pseudovědy a šovinismu

Mistři oboru: Řekové

Etymology of month, moon, menses, meniscus

Posted by Johannes on 1 February 2010

Origin of month, moon, menses, meniscus.

The words **moon** and **month** come from the the latin **mensis** (month), which derives from the Greek Aeolic form **meis/ mens** (μεις/μηνας) of **men/mene** (μην/μηνη; month, moon).

Slované nezůstávají pozadu

Antonín Horák *O Slovanech úplně jinak*

Snůška okouzlujících a roztomilých pitomostí prozrazující bujnou a poněkud jednostrannou fantazii autora a jeho národovecké zanícení.

(komentář ke knize na slovenském blogu:)

Knižka je ako tu už bolo povedané, prevratná. čítal som ju, súhlasím s názorom autora, aj keď s malými výhradami. Skutočne by slovania a hlavne Slováci mali konečne začať samostatne rozmýšľať, a nepreberať „históriu“ západných víťazných národov. Ak by ste mali záujem o nejaké podobné info a knihy dávam do pozornosti Rudolf Irša : Slovo o slovanoch.

Jiří Matějka *Pochází angličtina z praslovanštiny?*

a mnozí další...

Etymologie rukojmím psychologa:

<http://ografologii.blogspot.cz/2008/07/typologie-element-ii.html>

„České slovo hmota a hmat, oddělíme-li od něho zesilovací předponu h-matat, š-matat apod. a koncovku -ota, charakterizující vlastnost něčeho, nám nechá -hmo- od základu *hom*, pův. nejspíš *gom*, znamenající naplněnost něčím. (až potud V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého, s drobnými úpravami autora*)

Čili hmotné, hmatatelné je to, co má nějaký vyplněný, plný vnitřek, co není duté ani prázdné. Řec. *génó* (ve skutečnosti *γέμω /gémō/, autor příliš neovládá řecké písmo*) znamená jsem nacpán něčím, koneckonců i náš **genom** je **nacpán** informacemi. Vnitřní plnost, uzavřená v nějakém obalu, odpovídá tedy živlu země, zatímco dutost, prázdnota mezi něčím, mezera, odpovídá živlu vzduchu. Někdy očekáváme prvé a setkáme se s druhým, což přináší zklamání - např. hmátneme do prázdna, někdo nám podtrhne židli, když si sedáme. Z toho lze **odvodit**, že země je vždy něco, co nám dává oporu, co snese tlak, protože je to vnitřně plné. **Co je naplněno vzduchem, vzduch vypustí, když se o to opřeme.**“

Země je někdy považována za „matku zemi“.

Kořen *ma* je univerzální ve všech jazycích. Anglické slovo pro hmotu *matter* je nepochybně připomínkou jejich synovského vztahu k rodné hroudě, zvláště je-li jejich ostrov obklopen ze všech stran mořem. *(ve skutečnosti z lat. materia, se synovským vztahem Angličanů to nemá nic společného)*

Je tu totiž jedna záhada: Země je to, co je plné, ovšem slovanská slova *mateře, máti, matka, máma* odkazují k významu děloha (*maternice*). *(Právě naopak...)*

To odpovídá i latinskému *matrix* (lůno). A lůno je přeci to, co je duté, co má uvnitř prostor, který je připraven býti naplněn zárodkem. České slovo *děloha* vzniklo kombinací slov *dítě* a *lože*. *(Machek, ale s výhradou...)* **Slova dítě a dívka jsou odvozeninou od staroind. kořene *dhé- sáti*.** *(Opět Machek, opět nepochopení hesla: nikoli odvozenina, ale příbuzný tvar, tudíž následující výklad je opět nesmysl:)*

Zdá se, že mentalita a jazyk Slovanů je úzce **spřízněná se starou Indií**, včetně náklonnosti vymezovat se vůči elementu vody jako k základnímu a neposvátnějšímu živlu. Archaická děloha je samozřejmě naplněna živlem vody, v níž embryo započíná svůj život a z níž čerpá svou výživu.

První kanalizační systém na světě najdeme mimochodem ve starověkých městech Indie. První splachovací záchod je objevem kultury mínojské (Kréta). *(Kouzelné, že?)*

REKONSTRUKCE...

etymologie je jen jedním z typů (výsledků) jazykové rekonstrukce (etymologie de facto řeší jen slovník)

vztahy mezi jazyky (příbuznost, kontakty)

vývoj jazyků

společný zdroj – prajazyk příbuzných jazyků

kulturu a historii mluvčích

... COBY VYSVĚTLENÍ

uspokojivost rekonstrukce coby vysvětlení – pro laika i pro etymologa – závisí na souladu s poznatky o jazyce (a historii a světě obecně)

rozdíl „laické“ a vědecké etymologie

v řadě ohledů jen kvantitativní (tytéž intuice, jen lépe trénované na větším vzorku)

vědecká etymologie usiluje také o soulad se zákonitostmi platícími lokálně pro daný jazyk či jazykovou rodinu (pro češtinu je to rodina indoevropská)

čili se občas mohou ve svých výsledcích protnout a shodnout, protože jejich první krok se příliš neliší, ale jen vědecká etymologie dokáže vyloučit prvek náhody

TRUE OR FALSE?

(Prvek štěstí a náhody...)

Bójové – bojují – bojí se

kretén – křesťan

*pí*a – fr. petit chat*

přifařit se – fara nebo fahren

smrt – smrdět

bulímie – bú-límie (hlad jako kráva???)

Z ČEHO METODICKY VYCHÁZÍME?

je možno využít vědecké metody, logického odvozování,
existují nějaká pravidla etymologické hry?

obecné zákonitosti (vlastnosti jazyka a vývoje)
typické vývojové trajektorie, typické vztahy odvozování

lokální zákonitosti, platící pro jazykovou rodinu, se projevují
nejsilněji ve formálním plánu – hláskové zákony

OBEČNÉ VLASTNOSTI JAZYKA A ZÁKONITOSTI JEHO VÝVOJE

implikovanost

vztahy mezi slovy a koncepty jsou skoro vždy nahodilé, vztahy mezi slovy a slovy ale nikoli

různé typy podobností implikují souvislost

pravidelná podobnost je výsledkem vývoje z jednoho zdroje
(tak jako v biologii)

formální podobnost

první krok, bez ní nemáme na čem stavět

strukturní a funkční podobnost

příznaky derivačních tříd, „slovních druhů“ atd.

významová podobnost

intuitivně předpokládá podobnost formální
změny významu při zachování formy

Ne každé slovo provokuje laika k etymologizování:

„tatí, proč se říká...“

*já hospoda trkat žrádlo ona platidlo z vozidlo plavidlo dítě dívka
maternice šídlo zase kyvadlo kolem bodlo hřib rádlo plameňák
kadidlo zřídlo krychle kormidlo křídlo korouhev od rád smrt
krupice baklažán chrchel mrňoukat*

někde je to zřejmé (slovo je zjevně odvozené)

jinde nás nenapadne se zeptat (zejména základní slovesa a gramatická slova)

Významová podobnost

někde zjevná

ucho (tašky), *oko* (na punčoše), *noha* (stolu), *nos*
(letadla)

jazyk (podobně také lat. *lingua*, angl. *tongue*)

jinde je třeba znát historické souvislosti

vymřít po přeslici

Strukturní podobnost

žrá-dlo, plati-dlo, vozi-dlo, plavi-dlo

ší-dlo

*kyva-dlo *kývadlo, bodlo *bodadlo*

rádlo, kadidlo, zřídlo, kormidlo, křídlo

Hlásková podobnost - hláskový zákon

nejdůležitější nástroj formální rekonstrukce
„šifrovací kód“

za každé české *p* dosad' anglické *f*

za každé české *r, l* dosad' anglické *r l*

stanovené na základě pravidelných shod i pravidelných
rozdílů

č. ***p*r*o* *p*l*n*y *p*l*o*ut *p*ět *p*ě*s*t *p*l*a*vy *p*r*d***

angl. ***f*or *f*ull *f*low *f*ive *f*ist *f*allow *f*art**

REKONSTRUKCE PŮVODNÍ FORMY

využívá obecných zákonitostí vývoje, jak vyvozovaných z

vlastností fonetiky obecně (z nichž mnohé jsou intuitivně zřejmé i laikovi), tak ze

známých případů vývoje (zde slouží srovnání historických stadií známých jazyků i srovnání forem v rámci jednoho jazyka - morfonologie nebo dialekty)

PŘÍKLAD: VELÁRY (K, G, CH A SPOL.)

obecné zákonitosti a vlastnosti

vyslovují se na měkkém patře hřbetem jazyka
více než jiné typy plozív tíhnou k asimilaci s vokály
čili: pokud po nich chceme vyslovit *i e j*, musíme jít vokálu
naproti, čímž se velára stává, laicky řečeno, „měkčí“ (srov.
č. *kytara* a *kapr kutloch*)

synchronní alternace

Při dlouhodobé vazbě výslovnosti veláry na vokál může
dojít k posunu, který je již i při případné změně vokálu
nevratný

drak draka draku (před *_*, *a u* je *k*)

dráček, dračí, draci (před *_ e i* je *c, č*)

Reflexy v příbuzných jazycích: výsledek vývoje

k- něm. *Keiser* /kajzr/

k^j -, t' - – novořecké *Καίσαρ* /k^jesar, t^jesar/

c- české (stř. lat.) *Císař* (*Cézar*)

č- it. *Cesare* /če'zare/

s- angl. *Ceasar* /sɪ:zə/

θ- šp. *César* /θesar/

co z toho plyne?

jakmile je za *k* přední vokál (z *ai* na *e* a dále na *i*), *k* se „měkčí“

$k > k^j > t' > c/č > s > č > θ$

navíc je nám znám zdroj a můžeme rekonstrukci potvrdit: lat.

Caesar /kajsar/

podobně pravidelně si budou odpovídat i další hlásky: vztahy mohou být výrazně složitější, ale princip trvá

Totéž bez potvrzení v doloženém zdroji - rekonstrukce pie.
velár

s- *sto*, av. *satem* (*s-* jako v angl. *Ceasar*)

č- pers. *θata* (θ jak ve šp. /θesar/)

ś- skr. *śata*

h- angl. *hundred* (původně germ. *ch-*, jež se má ke *k* jako
f *k* *p* výše)

k- lat. *centum*, ř. *hekaton*, ir. *céid*

také „měkčení“, původně tedy „měkké“ **k*

Provedeme-li totéž pro všechny...

hlásky: fonologie zdrojového jazyka

slova: slovní zásoba > kultura mluvčích

odvozovací sufixy a koncovky: gramatika a morfologie
prajazyka

vztahy k ostatní slovům ve větě: syntax

rekonstruuujeme **PRAJAZYK**

VÝHODY PRAJAZYKA

do jisté míry s ním lze zacházet jako s jazykem živým, tedy hledat strukturní, významové i formální podobnosti jako u českého **žrádlo šídlo bydlo** některé hlásky, derivační mechanismy atd. přežily jen stopově, v prajazyce se ale stávají součástí synchronního systému (a konečně jej lze také využívat jako šifrovací algoritmus, převádějící – překládající – jeden jazyk v druhý pomocí pravidel, z nichž nejjednodušší je „najdi x nahraď za y“).

REKONSTRUKCE Z POZICE A V RÁMCI PRAJAZYKA

vysvětlit etymologie, jež se na základě dceřiných jazyků odvodit nedají

„sto“ - **kmtóm* se **podobá strukturně** stejně jako další číslovky, ovšem řadové: **penk^wtom* „páté“, **k^weturtom* „čtvrté“, odvozené od základních **penk^we* a **k^wet^wores*

podobný význam „10 x 10“ a

podobná forma **km-* ukazují shodně k „deset“ **dekm*, tedy **dkmtom* „desátá desítka“ > „stovka“

ETYMOLOGIE *ETYMOLOGIE?*

Ř. *étimos* „pravý“ **etumos*
éteos „pravý“ < **etewos*

**etu* ~ *eteu*

chová se patrně jako domácí slovo (takové střídání je běžné)

Pie. ?? **hétumos* = **het-u-mo-s*

ale příbuzní nejsou, i když si je umíme odvodit
(č. **jetmý*, angl. **ethom*, lat. **etimus*, skr. **atuma-*)

skvělá volba názvu!

Měsíc (mísit?) a *luna* (lnout?)

**méhns* **lóuksnex*

**meh+n+s* -*n*- jména nástrojů i dějů, srov. č *měna*

**louk-sn-ex* -*sn*- jména nástrojů (č. -*seň* v *píseň*, *báseň* atd.)

**meh*- „měřit“ a **leuk*- „svítit“